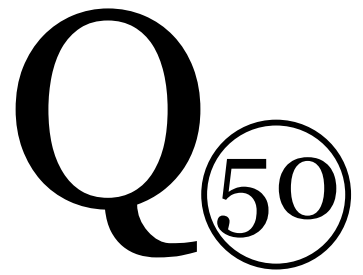

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Quaderns d'Educació Contínua

Reptes de l'educació permanent i popular per a la vida

Editors

Iolanda Corella Llopis
i pep aparicio guadas

Consell de direcció i coordinació

Tere Vila, Encarna Such Cardona,
Juanma Sanchis Marqués, M. Nieves
Roselló, María José Picher, Carlos
Pallarés, Rosa Navarro, Pascual Múrcia
Ortiz, Dolors Monferrer Ferrando, Rosa
M. González Conca, Goio Fidel Sarmiento,
Manuela Fuentes Martínez, Lorena
Ordiñana Pérez, Marta Malet Carol, Mila
Grau Alepuz, Loles Martínez Cebrián,
María Gabarda Riofrio, Francisca Borox
López, Isabel Aparicio Guadas

Consell de redacció i assessorament

Antonia de Vita (UNIVR), Dolors Vinyoles
(Escola de la Dona-Diputació de Barcelona),
Inma Vilatersana, Jordi Vallespir (UIB),
Antoni Tort (UVIC), Joan M. Senent (UV),
Manuel Rodríguez (UV), José Ignacio Rivas
(UMA), Pierngiorgio Reggio (UNICATT),
Cruz Prado (ULASALLE), Anna Maria Piussi
(UNIVR), Agustí Pascual (UV), Isabel Redaño
Francés (IPF), Sebas Parra † (UdG), Josep
Mª Navarro i Cantero (LFCOOP), Peter

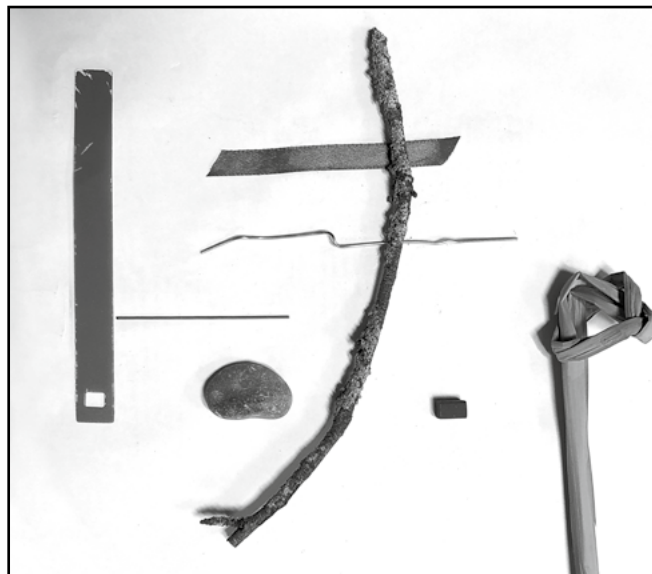
Mayo (UM), Vicent Mas (UA), Àngel Marzo
(UB), Manel Martí Puig (UJI), Fernando
Marhuenda (UV), Fernando López Palma
(UB), Licinio C. Lima (UMINHO), Colin
Lankshear (JCU), Michele Knobel † (MSU),
Francesc Hernández Dobon (UV), Francisco
Gutiérrez † (ULASALLE), Anna Gómez
(UVIC), Paula Guimarães (UL), Pep Lluís
Grau, Gloria Díaz (UB), Joan Colomer (UdG),
José Clovis Azevedo (Centro Universitário
Metodista IPA), Rafa Castelló (UV), Isabel
Carrillo (UVIC), Marián Aleson Carbonell
(UA), Xavier Besalú (UdG), Antonio Benedito
(UV), José Beltrán Llavador (UV), Clara Arbio
González (UV), Vicent Aparicio (UV), Marina
Aparicio Barberán (IPF), Consol Aguilar (UJI),
David Abril (UIB), Loris Viviani (IPF), Mariola
Aparicio Cortés (EOI Xàtiva), Mercè Morey
(UIB), Diego Morollón (IPF), José R. Belda
Medina (UA), Eduardo Carbonero Martínez
(epAlv), Magdalena Balle García (CEPA Son
Canals, Illes Balears), Maira Tavares Mendes
(Universidade Estadual de Santa Cruz, UESC),
Júlia Haba Osca (Universitat de València)

Correcció i traducció
Joaquín Martínez Ortiz

Disseny i maquetació
gap

Quaderns d'Educació Contínua ☆ 50

Tardor 2023 · 18 €

Quaderns d'Educació Contínua. Nova etapa Redacció, secretaria i administració:

C/. Sant Agustí, 7 • 46800 Xàtiva
tarepa.pv@gmail.com

ISSN: 1575-9016

ISSN: 2605-1796 (digital)

Dipòsit legal: V-5125-2000

Revista indexada en GeoDatos: Indexador de Geografia e Ciências Sociais
<http://www.dge.uem.br>

(Quaderns d'Educació Contínua
no es fa responsable de les opinions
dels col·laboradors de la revista.)

Títol: Homenatge a Mauricio Sotelo, Benet Casablancas i Raquel García-Tomás

Autor: GAP

Tècnica: collage

Dimensions: 210x210 mm

Any: 2023

IPF: Institut Paulo Freire • UV: Universitat de València • UdG: Universitat de Girona • UVIC: Universitat de Vic • UJI: Universitat Jaume I de Castelló • UA: Universitat d'Alacant • ACEFIR: Associació Catalana per l'Educació, la Formació i la Recerca/Associació Europea d'Educació d'Adults • UB: Universitat de Barcelona • FDC: Desenvolupament Comunitari • UIB: Universitat de les Illes Balears • UM: Universitat de Malta • UMINHO: Universitat del Minyo • UNIVR: Universitat de Verona • ULASALLE: Universidad de La Salle • UNICATT: Universitat Catòlica de Milà • UMA: Universitat de Màlaga • UL: Universitat de Lisboa • JCU: James Cook University • MSU: Montclair State University • LFCOOP: La Fàbrica Cooperativa

Sumari

El nostre major savi ha canviat de dimensió. Paraules de memòria al voltant de Carlos Rodríguez Brandão

Marco Raúl Mejía • 1

editorial

carpeta

L'Educació Popular i per al Desenvolupament com a gènesi de l'Educació per a la Transformació Social. Aprenentatges crítics per a la transició

Juan Jose Celorio Diaz • 9

Una reflexió crítica sobre la nostra lluita per un món més just i amorós

Antonia Darder • 24

Analfabetisme i alfabetització política des d'una perspectiva crítica

Josep Miquel Palaudàrias • 34

L'educació popular a Itàlia: "una xarxa" entre llegat i innovació

Lisa Stillo • 43

contínua

Pedagogia crítica revolucionària i pedagogia crítica global: Una conversa amb Peter McLaren

Peter McLaren; Emiliano Bosio • 57

persones, territoris i experiències

Mai he fet surf però, m'encanta com a metàfora per a l'educació permanent (i la vida)

Loris Viviani • 77

Paulo Freire i la tradició d'educació popular vinculada amb l'extensió universitària

Oscar Jara Holliday • 86

Educar des de la commoció i les narratives per promoure la comprensió, l'autonomia i el compromís

Núria Lorenzo Ramírez i Mónica Ferré Tobaruela • 96

Ètica i Espiritualitat en la pràctica educativa des de Simondon i Freire

Luisa Fernanda Rojas i Moisés Martínez • 105

Alfabetització com a gest tècnic en l'educació

Luis A. Camacho • 117

Llegir al món des de Freire i Simondon. Un acostament a l'alfabetització i al pensament tècnic

Dulce María Valdespino i Diana Jaid Martínez Navarro • 124

investigació

El paper dels aliments en l'acció col·lectiva: discutint les xarxes agroalimentàries alternatives a través de la perspectiva dels moviments socials

Francesco Vittori • 133

arxiu

dialogica

Reptes i possibilitats d'un centre d'educació adults a Balears davant l'FP

Jesús García Ferre • 153

fotografia Sebas Parra en acció • 161

llibres

Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras. bell hooks, Avtar Brah...

Irene Soler i Cremades • 165

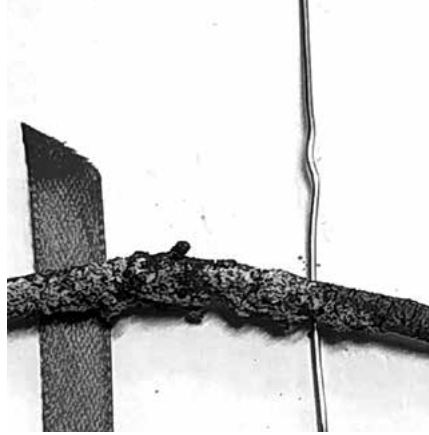
Com participar

Quaderns d'Educació Contínua?

Les pàgines de la nostra revista estan obertes a tot tipus de col·laboracions relacionades amb l'Educació i la Formació de les Persones Adultes. El nostre interès és oferir la publicació a tots aquells que desitgen col·laborar en ella exposant els seus coneixements, les seues reflexions i experiències analitzades. Així com també a les persones i institucions que desitgen difondre a través dels Quaderns d'Educació Contínua les seues iniciatives i activitats dins d'aquest àmbit.

Les col·laboracions han de requerir les següents condicions bàsiques:

- L'extensió dels treballs serà de 10 pàgines en format DIN A-4, a doble espai, amb un títol que sintetitzi el seu contingut. És convenient d'intercalar apartats que divideixquen i ordenen les diferents parts de l'exposició.
- S'enviarà dues còpies del treball acompanyades d'una versió d'aquest en suport informàtic, preferentment en Winword. S'aconsella, si el tema ho permet, incloure gràfics, quadres sinòptics, etc., que il·lustren i completen el contingut del text.
- Com és natural la revista podrà realitzar una «correcció d'estil» sobre el text original, que en cap dels casos alterarà els conceptes ni l'enfocament adoptats per l'autor.
- Notícies i dades per a ser incloses en les pàgines informatives de la revista, sobre congressos, jornades, convenis, acords, programes, plans, iniciatives, projectes; cursos, conferències, debats, premis i concursos; publicacions de llibres, revistes, manuals, etc.
- Ha d'incloure sempre la font responsable i les notes de referència on el lector pugui requerir major informació.

L'Educació Popular i per al Desenvolupament com a gènesi de l'Educació per a la Transformació Social. Aprenentatges crítics per a la transició

*Juan Jose Celorio Diaz, Equip d'Educació
per a la Transformació Social de l'Instituto Hegoa de la UPV/EHU
Traducció: Iolanda Corella Llopis i Marta Malet Carol*

Introducció

L'Educació per a la Transformació Social (EpTS) està sent el paradigma emergent en el moviment de la solidaritat i la cooperació de l'Estat Espanyol. Més de trenta anys de trajectòria, que es pot rastrejar a través de cinc congressos estatals, permeten analitzar la seua gènesi i el seu estat actual. En eixa anàlisi apareixen algunes claus que caracteritzen en certa manera el seu potencial i conformació actual: la confluència i renovació de dues tradicions educatives, l'Educació Popular (EP) i l'Educació per al Desenvolupament (ED) transversalitzades per la influència dels Moviments Socials i els enfocaments de la Teoria Crítica de l'Educació. Aquest article té un precedent (Juanjo Celorio, 2008), i s'orienta a reactualitzar aquella anàlisi tot revisant, 15 anys després, eixe procés de gènesi fins la seua conformació actual com a enfocament d'Educació per a la Transformació Social. Presentarem en primer lloc l'evolució de l'ED; en segon lloc, rastrejarem la influència de l'EP, per a després referir-nos al paper dels Moviments Socials; i, per últim, revisarem el paper de la Teoria Crítica com a articuladora del procés, per a, finalment, presentar l'EpTS com el resultat d'aquestes tendències. Vorem, aleshores, com en eixe camí teoricopràctic s'entrecreuen conceptes com Educació Popular, Educació per al Desenvolupament, Educació Crítica, Moviments de Renovació Pedagògica, Moviments Socials, Pe-

dagogia Feminista, Enfocament Ecosocial, Pedagogia del Comú, Pedagogia Apoderadora i Emancipadora.

I. Transitant de l'Educació per al Desenvolupament (ED) a l'Educació per a la Transformació Social (EpTS); el canvi necessari

Per a entendre el significat de l'Educació per a la Transformació Social (EpTS) és necessari, en el cas de l'Estat Espanyol, remuntar-nos als seus orígens en el moviment de l'Educació per al Desenvolupament (ED), inclosa la seua expressió última caracteritzada com a Educació per a la Ciutadania Global i que abraça el període comprés entre el I i el III Congrés d'Educació per al Desenvolupament, (1990-2006). El IV Congrés de 2014 dona compte de les limitacions del recorregut com a ED i planteja la necessitat d'avançar cap a un enfocament més ampli per a la Transició Civilitzatòria que s'anirà consolidant com a Educació per a la Transformació Social.

Pas que es donaria recentment (2021) amb la celebració de l'últim esdeveniment del procés i reflectit en el propi títol sota el qual es convoca: V Congrés d'Educació per a la Transformació Social "Educar en la Incertesa Alliberadora" (Amaia del Rio i Iris Murillo, 2021). El congrés, que es va poder realitzar en format presencial encara que amb algunes restriccions derivades de la pandèmia COVID-19, fou la culminació d'un procés previ que, al llarg d'un any, va recollir els debats i propostes de quatre encontres territorials (un presencial a Bilbao i tres *on line* a Galícia, Madrid i Melilla) i representà un treball d'articulació, coordinació i propostes de la mà d'ONGD, plataformes, col·lectius i moviments socials en l'àmbit estatal. El V Congrés d'Educació per a la Transformació Social, tot reconeixent la genealogia dels congressos previs d'Educació per al Desenvolupament i reconeixent el procés ja esbossat en el IV, decidia la necessària refundació i formulació estratègica com a Educació per a la Transformació Social, entesa com a nou paradigma emergent i necessari. Tots els congressos han estat organitzats per "l'Instituto Hegoa" de l'UPV/EHU, en coordinació amb el moviment de les ONGD i realitzats al mateix lloc, el "Palacio Europa" de Vitòria-Gasteiz.

Evolució dels congressos d'Educació per al Desenvolupament (1990-2014)

Situem cronològicament aquest cicle congressual. El primer en 1990 sota el títol de *I Congreso de Educación para el Desarrollo* (Miguel Argibay; Juanjo Celorio i Gema Celorio, 1991). El segon, 6 anys després, 1996, ja amb un subtítol que planteja l'eix del debat, *II Congreso de Educación para el Desarrollo: De la Transversalidad a la Educación Global* (Miguel Argibay; Juanjo Celorio i Gema Celorio, 1996). El tercer, passats 10 anys, 2006, *III Congreso de Educación para el Desarrollo: La Educación Transformadora ante los desafíos de la Globalización* (Gema Celorio i Alicia López de Munain, 2007). El quart, 8 anys després, en 2014, *IV Congreso de Educa-*

ción para el Desarrollo: Cambiar la Educación para cambiar el mundo... Por una acción educativa emancipadora (Amaia del Rio i Iris Murillo, 2021).

Per tant, estem parlant d'un llarg procés que pot ser rastrejat en la documentació i que podem entendre'l com a l'expressió col·lectiva de la mirada educativa del moviment de la solidaritat i cooperació no governamental. Mirada col·lectiva en la qual han participat professorat, agents socials i culturals, institucions locals... S'han d'assenyalar també esdeveniments d'altre perfil, però igualment rellevants -jornades, seminaris...- que han girat també sobre l'ED, incloent aquells específics sobre la seua presència en la universitat. Així, Alejandra Boni (2005); UPNa (2012); Juanjo Celorio, Gema Celorio i Alicia López de Munain (2012); Enrique González Lorca i Ramón Mínguez Vallejos (2021) i Universitat de Jaén (2022) donen compte de l'interés, cada vegada major, que aquest enfocament suscita en l'àmbit acadèmic de l'ensenyament superior.

També disposem d'algunes anàlisis i investigacions precedents que han tingut com a objectiu oferir l'estat de la qüestió, les aproximacions teòriques, les estratègies d'intervenció i les experiències desenvolupades en els diferents àmbits de l'educació -formal, no formal i informal-. És el cas de diversos informes i diagnòstics: Pilar Baselga et al. (1999); Juanjo Celorio (2008); Manuela Mesa i José Escudero (2011); Juanjo Celorio, Gema Celorio i Alicia López de Munain (2012), José Manuel Ruiz Varona i Gema Celorio (2012).

L'Educació per al Desenvolupament tingué una constitució tardana a l'Estat Espanyol si ho comparem amb tradicions semblants de l'àmbit europeu (dècada dels 80). La seua trajectòria corre paral·lela al desenvolupament de la pròpia Cooperació Oficial per al Desenvolupament i al reconeixement de les Organitzacions No Governamentals de Desenvolupament (ONGD) com a agents clau en aquest àmbit, tot i que cal reconèixer un precedent important en la tasca dels *Comités de Solidaridad Internacionalista*, que iniciaren el seu camí uns anys abans. És a finals dels anys 80 quan comencen a aparèixer iniciatives d'ED en les recentment constituïdes ONGD, malgrat que es tractara d'accions guiades més per la bona voluntat que per un coneixement profund del que significava l'ED. Un enfocament que es va donar a conèixer a partir de la literatura que sobre el tema arribava d'Europa (Robin Richardson, 1982; Miguel Argibay, Juanjo Celorio i Gema Celorio, 1991; Alejandra Boni, 2005, Douglas Born, 2012). Des d'aleshores, i al llarg de poc més de 30 anys, la concepció de l'ED s'anirà construint al temps que anirà canviant.

Aquest procés s'ha teoritzat mitjançant un model evolutiu de cinc generacions d'ED que han seguit un desenvolupament paral·lel als canvis i debats mantinguts en la Cooperació (Juanjo Celorio, 1995; Mesa, 2000). Així, en la primera generació predomina una visió caritativa-assistencial que opera sota campanyes de sensibilització -i de recaptació de fons- que recorren a imatges catastrofistes per a representar la

fam i la pobresa i que va emergir tot implicant a escoles i mobilitzant les famoses col·lectes del Domund. La segona generació, en plena guerra freda, se situa en la lògica de blocs: un primer món capitalista desenvolupat; un segon món representat pels estats de l'òrbita socialista; i, un tercer, que sota la denominació de "Tercer Món" o "països subdesenvolupats", agrupa la resta de països. L'ED, en eixos moments, fa un esforç per oferir informació sobre els problemes del subdesenvolupament des d'una mirada eurocèntrica convençuda que l'experiència de l'Occident industrialitzat havia de ser la inspiració per a reconduir el Tercer Món cap a la senda del desenvolupament. És en la tercera generació quan s'inicia un enfocament més crític que des del reconeixement de la interdependència incideix sobre la correlació d'aquest món del subdesenvolupament amb el dels seus generadors i beneficiari, els països centrals del capitalisme imperialista i colonial, tot demandant solidaritat i cooperació. La quarta generació, centrada en el paradigma del Desenvolupament Humà i amb la consciència que la tasca d'altre desenvolupament és responsabilitat dels dos mons, l'enriquit i l'empobrit, gira la mirada crítica sobre les nostres societats de consum, al mateix temps que s'obri a altres experiències pedagògiques -com ara l'educació popular- i a altres mirades des del feminisme, els drets humans o l'ecologia. I, per últim, la cinquena generació de l'ED proposa la necessitat de contribuir a la construcció d'una Ciutadania Global extensiva i capaç d'afrontar els reptes del model de la Globalització.

No entrarem en el debat de l'esquema generacional en el cas de l'Estat Espanyol excepte per ficar de manifest el caràcter no correlatiu de l'evolució real de l'ED respecte a la de la Cooperació i al fet que aquest model de representació no és lineal, de forma que en cada moment conviuen enfocaments propis de generacions diferents. Així es reflecteix en els congressos que hem esmentat abans. En les seues tres primeres edicions -entre 1990 i 2006- es debaten els avanços i reptes d'allò proposat en aquest cicle generacional. És en el IV i V Congrés quan s'esbossen altres lògiques alternatives a l'ED, i prenen forma com a Educació Emancipadora o Educació per a la Transformació Social.

El que resulta clar és que l'Educació per al Desenvolupament ha sigut un important component de la gènesi de l'EpTS, com així ho revela el fet que l'últim dels congressos celebrats reconega en la seua numeració (Vé) el seu vincle amb els anteriors -tots aquests presentats com a Congressos d'Educació per al Desenvolupament-, però, tanmateix, es presente ja sota aquest altre enfocament que s'interpreta com a més complex i crític, V Congrés d'Educació per a la Transformació Social.

Quins fenòmens poden haver propiciat aquesta evolució de més de trenta anys? Apareixen algunes línies de força que estan en íntima relació amb l'existència profunda en la societat de dinàmiques socials i culturals que generen respostes en l'àmbit socioeducatiu, inclòs el de l'ED. N'assenyalarem algunes.

En primer lloc, la **insatisfacció i la crítica pedagògica** als models educatius dominants i que és possible rastrejar-la en el cicle molt més ample de l'anomenada Educació Crítica i també de la pròpia Educació Popular. Des del pensament i experiències de Ferrer i Guàrdia de principi del segle passat, a la tradició de la *Institución Libre de Enseñanza* (ILE) que entronca amb la mobilització educativa republicana. Des dels Moviments de Renovació Pedagògica (MRP), sense oblidar-nos de les crítiques i debats suscitats entre les Teories de la Reproducció i les Teories de la Resistència. Tota una tradició d'experiències, moviments, formulacions crítiques, reivindicacions polítiques sobre la necessitat d'una educació *altra*, insurgent, crítica, transformadora, apoderadora i inclusiva. I tot açò en debat amb els diferents enfocaments de les Reformes Educatives formulades també en aquests trenta anys de recorregut: 1990, LOGSE; 1995, LOPEG; 2002, LOCE; 2006, LOE; 2013, LOMCE i 2020, LOMLOE.

En segon lloc, la **crítica i oposició a la noció de desenvolupament** com a principi rector dels models socials, tant en la seua vessant capitalista com en aquella emmarcada en el socialisme real. La crítica en l'àmbit teòric podem trobar-la des de fa dos segles; tanmateix, en la segona meitat del segle xx reviscola de la mà dels debats anticolonials al voltant dels models de reconstrucció i transició dels nous estats independents caracteritzats com a Tercer Món, món subdesenvolupat, etc. Aquests debats es barrejaran amb els que apareixen sobre els límits del creixement des de perspectives d'institucions com el Club de Roma i radicalitzats des de les veus dels moviments ecologistes, feministes i decolonials. Així mateix, les respostes institucionals -com ara les alternatives del Desenvolupament Humà del PNUD (Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament) i la seua evolució en termes de sostenibilitat, equitat de gènere, inclusió de les minories indígenes, etc.- segueixen sense resoldre les contradiccions de fons que els enfocaments del postdesenvolupament assenyalaran en la seua crítica radical a la noció de desenvolupament i a les crisis que aquest model desencadena, especialment intenses en la seua fase globalitzadora i que requereixen una profunda reformulació teòrica, política i pràctica.

En tercer lloc, la pròpia **crisi de la noció de cooperació internacional tant en la seua versió governamental com en la no governamental**. La crítica des dels àmbits no governamentals de la solidaritat sobre la pràctica de la Cooperació Oficial al Desenvolupament ha sigut constant. S'han denunciat els seus enfocaments, no sols per la seua orientació al manteniment de les relacions de dependència i d'explotació, sinó per la seua incapacitat per a provocar processos de millora social, emancipadors, sostenibles i d'extensió de l'equitat i la justícia social. Però, a més, aquesta crítica a la Cooperació Governamental estimula i provoca canvis també en les pròpies concepcions de la Cooperació No Governamental. De la crítica a les nocions d'assistencialisme o de solidaritat ingènua, a la solidaritat política i compromesa

amb els agents del canvi en les societats, fins a l'extensió de la consciència *alterglobalitzadora*. Tot un conjunt de vectors crítics que representen noves mirades i atorguen nous sentits a la pròpia solidaritat i a la cooperació no governamental. D'aquesta forma, s'estendrà la consciència crítica que la transformació no discorre en clau nord/sud, desenvolupament/subdesenvolupament, governamental/no governamental...; sinó que la problemàtica és civilitzadora i més ampla del que abracen els camps de la cooperació i de la solidaritat; i que el que requereix, per tant, són alternatives civilitzadores noves.

I una última qüestió rellevant per tal de comprendre aquest procés ve de la mà de la inquietud i **insatisfacció per la mercantilització cultural i la seua socialització des de l'hegemonia**. La irrupció de noves tecnologies de la informació i de la comunicació s'interrelaciona amb una crisi en els formats de la producció i de la creació cultural i el seu formidable impacte en els àmbits de la socialització tot provocant la desvalorització dels debats sobre les condicions del saber, del debat democràtic, de les condicions sobre les quals es fonamenta l'avaluació i sobre les maneres de percebre la relació presents/futurs, els sentits de l'acció ciutadana, les fonts del poder transformador, etc.

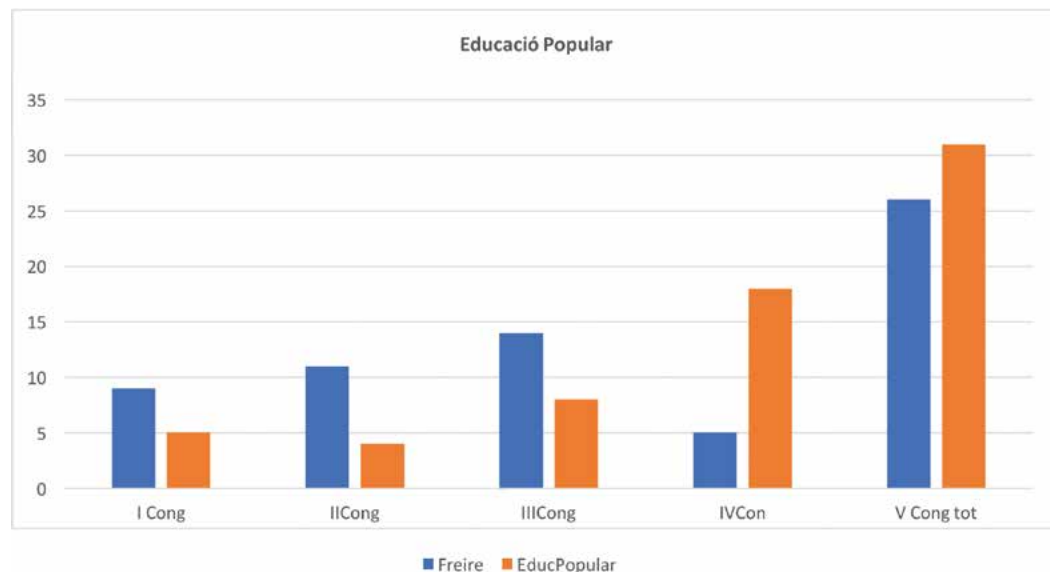
També a través d'altres fenòmens emergents de la mà de les noves tecnologies, que consoliden noves formes d'articulació i de relacions socials. Té interès, aleshores, investigar els seus impactes econòmics, polítics, culturals, relacionals... Convé avaluar els riscos emergents de la Intel·ligència Artificial i de la Robòtica, l'expansió de les noves tecnologies de control i de seducció social, el risc de l'armamentisme i del bel·licisme que tornen als escenaris internacionals. Tot açò contribuirà a estimular un procés complex d'interrogants i debats que es fan presents per a les agències compromeses amb projectes en termes de drets i de compromisos de pau, de justícia social, d'equitat i de sostenibilitat. Preguntes inquietants sobre allò educatiu, la ciència, la comunicació, la democràcia, la solidaritat, la cultura...; interrogants que els Moviments per el Canvi i la Transició tenen molt presents. Tot açò generarà una consciència que les claus de l'educació i el paper de la cultura, construïdes sota la Modernitat, necessiten ser revisades i reconceptualitzades radicalment.

II. Educació Popular i Moviments de Renovació Pedagògica, la presència dinamitzadora

Des de la pròpia pràctica, i en contacte amb les contraparts dels projectes de cooperació i educació, l'impacte de l'Educació Popular està present en trajectòria des dels seus orígens. L'anomenat "Comité d'Honor" del *I Congreso de Educación para el Desarrollo* (1990) estava encapçalat per figures de referència com ara Paulo Freire, amb Tzvetan Todorov i Jean Ziegler. Des d'aleshores, han sigut constants i creixents les referències a Freire i al conjunt d'educadors i educadores que conformaren el pro-

jecte de l'Educació Popular (Gràfic 1). La mirada política que impregna la proposta pedagògica representa un gir respecte els principis d'autoritarisme i verticalitat presents en els models d'educació bancària majoritàriament estesos.

Gràfic 1. Referències a Freire i a l'Educació Popular en els congressos d'educació

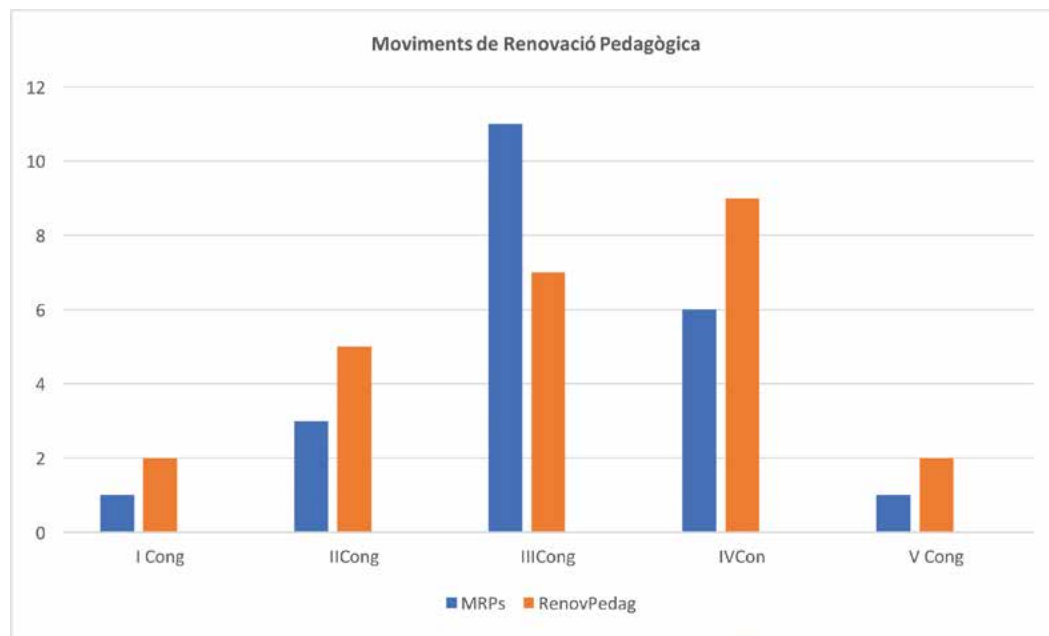
Font: Elaboració pròpia a partir de les actes dels cinc congressos (1990-2021).

El reconeixement de l'Educació Popular en les “societats en desenvolupament” transcendeix el seu origen per a oferir-se com a possibilitat alternativa també en els països “d'alt desenvolupament”. Però, a més, altre component important serà la seua empremta en la reflexió pedagògica dels Moviments de Renovació Pedagògica la influència dels quals -per les seues propostes pràctiques i per les seues elaboracions teòriques- es recull en connexió amb les anomenades “educació per a” i, en conseqüència, amb l'ED. En certa mesura, aquest triangle -EP, EP, ED i MRP- ha sigut una confluència tractora que ha representat una aposta més decidida per una educació emancipadora, apoderadora, per al canvi i la transformació social. Corrents de fons que han impulsat una evolució autònoma i pròpia d'allò que en origen hauria pogut ser una educació subordinada als interessos i ritmes de la cooperació, però que, com ja hem assenyalat, prompte va ser desbordada, i va adquirir perfils i discursos propis.

¹ Pel seu paper en els comitès organitzadors dels cinc congressos celebrats fins a la data de hui, destaquem la participació del MRP *Escola d'Estiu del País Valencià Gonçal Anaya*, i en particular de José Antonio Antón, en el seu doble paper de membre del MRP i de l'ONGD *Entrepobles*.

També en aquest cas, podem constatar com els Moviments de Renovació Pedagògica -la tradició dels quals i la seua significació en la transformació emancipadora són amplament reconegudes per la comunitat educativa- han deixat empremta en tots els congressos celebrats, bé com a reflexió al voltant del paper que han jugat en relació a la innovació educativa, bé per la seua participació activa des de distintes confluències territorials¹ (Gràfic 2).

Gràfic 2. Referències als Moviments de Renovació Pedagògica en els Congressos d'Educació

Font: Elaboració pròpia a partir de les actes dels cinc congressos (1990-2021).

III. Moviments Socials aliats, presents i influents

Ja hem assenyalat el paper actiu i la influència dels nous moviments socials amb les seues lluites, amb les seues iniciatives i propostes, en les seues elaboracions teòriques. Múltiples dinàmiques han donat a les seues claus una presència influent en aquest recorregut de l'ED.

Moviments socials feministes, ecologistes, pacifistes, decolonials, indígenes, d'allò comú, etc.; el compromís crític i la necessitat de transformacions i de compromís amb les seues lluites i aprenentatge de les seues aportacions, han sigut també protagonistes.

Lía Pinheiro (2021) assenyalava la importància dels moviments socials de caràcter emancipador com a referència per a articular les diferents lluites i com a aliats estratègics per a augmentar l'impacte de l'EpTS i potenciar la seua acció pedagògica transformadora:

Altre aspecte que emana dels aprenentatges a partir del «territori-cos» consisteix a assumir la tasca educativa-pedagògica i política al voltant dels significats de ficar la vida en el centre i la seua articulació amb els processos de construcció i enfortiment del teixit comunitari. En altres termes, construir processos que ens permeten teixir el subjecte comunitari, de forma col·lectiva i orgànica, a partir de les lluites empreses en els nostres territoris, amb les nostres organitzacions i col·lectius. Els moviments socials emancipadors ens ensenyen que és possible establir la unitat entre camp i ciutat, que és viable assumir l'agroecologia com a principi i projecte polític també a les ciutats, per exemple. Altra ensenyança consisteix a crear espais de formació educativa-política en les herències de l'Educació Popular i dels processos de reflexió-acció-reflexió, un principi pedagògic fonamental per a l'educació crítica. (2021:55).

IV. El compromís i sosteniment de la Teoria Crítica

També trobem, des dels orígens, la influència de les corrents de la Teoria Crítica i, més concretament, de les Teories de la Resistència. El seu impacte en els processos pedagògics, en els propis moviments socials i en el camp de la docència i l'acció transformadora han sigut molt rellevants. Com també ho ha sigut en l'impuls de propostes d'Investigació-Acció-Participativa (IAP) plantejades com a processos de construcció col·lectiva de coneixement i d'articulació entre actors acadèmics i socials. D'ací el fet que, en aquests processos, també, la teoria crítica haja jugat un paper central en introduir la producció social i la lluita en l'àmbit de la cultura, el coneixement, la ciència i el quefer dels agents socials.

Situem així, com a part constituent en l'elaboració de l'ED, la tradició de la Teoria Crítica de l'Educació que, compromesa amb les Teories de la Resistència i allunyada dels discursos mecànics i reduccionistes de les Teories de la Reproducció, enllaça com a suport ideològic/crític i com a espai d'oportunitat per a crear i reconstruir espais de resistència, d'aprenentatge cooperatiu, de col·laboració i d'immersió en comunitats d'aprenentatge, de democràcia participativa i d'apoderament comunitari.

També en la documentació dels precedents de l' EpTS és possible rastrejar la influència de la tradició crítica, decolonial, feminista, ecosocial i comunitària projectada sobre una Educació per al Desenvolupament en permanent transformació.

En íntima connexió amb aquestes tradicions, apareixen les aportacions dels moviments feministes. Els seus projectes polítics de caràcter emancipador han ampliat el panorama d'anàlisi, tot incloent referències tan rellevants com ara la interseccionalitat o categories invisibilitzades com cos-territori habilitat com a camp de resistència i espai creador de coneixements i experiències.

Juntament amb aquestes, el pensament decolonial ha representat un marc epistèmic imprescindible per tal d'aprofundir en la descolonització de l'imaginari col·lectiu i per tal d'obrir la producció de coneixement a altres mirades, experiències i sabers relegats històricament des de la imposició del paradigma modern occidental.

En col·laboració necessària, recollim també la confluència de la Teoria Crítica amb els moviments emergents de Ciència crítica, de Ciència oberta; del Moviment de software lliure i codi obert... que estan configurant marcs i estratègies imprescindibles per a la participació ampla i democràtica en la producció de coneixement. Més enllà de les tradicions d'institucionalització acadèmica de la investigació i de la formació de professionals -inclosos els i les professionals del conglomerat de les Ciències de l'Educació-. I més enllà d'aquest concepte d'Universitat que hauria de ser reconegut i substituït pel de "Multiversitat". El món científic -i no sols el científic social, que també- es troba travessat pels reptes que planteja una producció de sabers i de paradigmes d'investigació i formació amb capacitat per a reafirmar la responsabilitat social, la transparència i el diàleg de sabers al servei de i des del compromís amb els interessos de les comunitats i majories socials. Ciència i tecnologia d'avantguarda sota el control públic i democràtic.

V. L'Educació per a la Transformació Social

Com ja hem assenyalat, hi ha dues tradicions la importància constitutiva de les quals reconeix l'EpTS mateix en la seua gènesi: la de l'Educació Popular i la dels processos de construcció de sabers en diàleg i investigació pròxims a la tradició de la Investigació-Acció-Participativa derivada dels enfocaments practicats i teoritzats per Orlando Fals Borda i Carlos Rodrigues Brandao (1987) en connexió amb l'Educació Popular mateix. L'Educació per a la Transformació Social emergeix, per tant, amb sis trets constitutius des dels seus orígens que reconeixen la necessitat de promoure i estendre aprenentatges per al canvi i, alhora, valorar que el món ja està canviant des de múltiples lluites i des de resistències molt diverses.

Gràfic 3. Trets constitutius de l'Educació per a la Transformació Social.

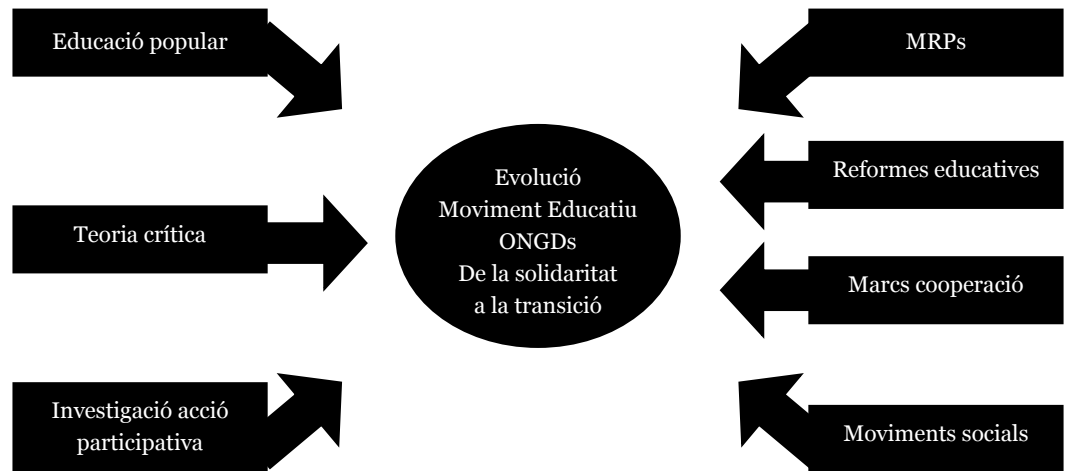
Font: Elaboració pròpia.

- Com a **resposta resistent al conjunt de crisis** generades pel model dominant de globalització capitalista i contemplades des dels enfocaments i tradicions crítiques dels moviments socials, de les pedagogies crítiques, feministes, ecosocials, decolonials, comunals, camperoles, interculturals, de drets humans, del postdesenvolupament, etc.
- Amb una àmplia **mirada sobre l'Educació entesa com a acció socialitzadora** enfront de l'hegemònica dominant. Construïda des de les experiències de resistència, transgressió i construcció d'alternatives. És a dir, els processos que generen aprenentatge en persones i col·lectius en tot l'espai, temps i marc de relacions socials.
- Des d'una **posició compromesa amb principis ètics per a l'acció i intervenció personal i social** com a estratègies per a la necessària transformació civilitzadora alternativa. Des d'allò comú, des de la cura, des de l'anticipació de futurs, des de la riquesa de la diversitat, des de la democràcia participativa i des de la solidaritat internacionalista.
- Com a **acció col·lectiva aliada dels moviments socials transformadors**, inclòs el de la pròpia educació emancipadora, apoderadora i popular que, en les seues pràctiques i elaboracions teòriques i estratègiques, apren a transformar, tot socialitzant aquests aprenentatges i intentant implicar la ciutadania i les comunitats.

- Com a extensió de **consciència de cossos i territoris que es constitueixen en agències** des de les seues tradicions i històries de sofriment i somnis d'alliberament i també les celebracions d'identitats pròpies i les demandes de drets.
- En coherència estratègica d'**educació com a acció política per a la resistència crítica, insurgent, expandida i en lluita i desobediència contra l'*status quo*** que ens precipita a una crisi civilitzatòria sense precedents en la història de la humanitat.

En definitiva, l'EpTS és el resultat d'un procés complex, ric, alliberador, anticipatiu i obert derivat de la necessitat de generar respostes conseqüents a les múltiples crisis desencadenades en l'ampli i llarg període de l'Antropocè del capitalisme global -és a dir, del Capitalocè-. Respostes basades en una ciència *altra*, en el compromís eticopolític, en la resistència i la lluita contrahegemònica, en la col·laboració amb els moviments per la transició i en les pràctiques d'acció educativa popular i emancipadora (Gràfic 4).

Gràfic 4. Dinàmiques transformadores.

Font: Elaboració pròpia.

Per a seguir reflexionant, més enllà d'allò formal, no formal i informal.

No tanquem el debat. Ja hem vist en la trajectòria de l'EpTS que estem davant d'una proposta viva i canviant, però concloem l'article amb algunes de les idees que considerem clau en la seua definició.

- L'EpTS és, ahora, resultat i alternativa a la necessitat de respostes enfront de la crisi civilitzadora del model hegemònic i les seues derives sobre l'educació.
- Apareix des de la confluència i interrelació entre l'Educació per al Desenvolupament i l'Educació Popular, dinamitzades interseccionalment per les Teories Crítiques de la Resistència i l'aliança i interacció amb els Moviments Socials.
- Es projecta com a Acció Sociopolítica per a la Transició situada i emmarcada en dinàmiques d'Investigació Acció Participativa i Diàleg de Sabers i Cultures.
- Es reivindica com a Estratègia d'Educació Expandida en tots els àmbits i situacions de la vida social i cultural en lluita i oposició a la reproducció hegemònica en qualsevol espai i temps.
- S'orienta a la reconstrucció d'allò comú i d'allò democràtic/polític des del compromís i l'acció apoderadora i cap als interessos i drets de les majories socials.

Necessitem seguir ampliant, estenent i consolidant la proposta d'EpTS, perquè, com ja assenyalàvem en el V Congrés (2021), la urgència de la transició és una urgència civilitzadora.

Podem dir que allò permanent és el canvi. Per tant, la nostra estratègia s'adreça a educar per als apoderaments d'agents que s'apropien de les propostes i dissenyen la seua pròpia agenda per a contribuir –des del seu àmbit concret– a la transformació de les societats en termes de justícia, drets i sostenibilitat. Parlem, per tant, d'educar per a aprendre a resistir front als presents i futurs distòpics que augura el model dominant i per a aprendre a generar assajos alternatius i utòpics en termes de presents i futurs” (Juanjo Celorio, 2021:20).

Referències bibliogràfiques

- ARGIBAY, Miguel; CELORIO, Juanjo; CELORIO, Gema; (1991). *Actas I Congreso de Educación para el Desarrollo*. Bilbao, Hegoa.
- ARGIBAY, Miguel; CELORIO, Juanjo; CELORIO, Gema; (1996). *Actas del II Congreso de Educación para el Desarrollo. De la Transversalidad a la Educación Global*. Bilbao, Hegoa.
- BASELGA, Pilar et al. (1999). *La Educación para el Desarrollo y las Administraciones Públicas Españolas. Informe presentado a la Oficina de Planificación y Evaluación de la SECIPI*. València.
- BONI, Alejandra (2005). *La educación para el desarrollo en la enseñanza universitaria como una estrategia de la cooperación orientada al desarrollo humano*. Tesi Doctoral. València, Universitat Politècnica de València.

- BORN, Douglas (2012). Development Education from the margins to the mainstream, *Revista Internacional sobre Investigación en Educación Global y para el Desarrollo* 1. pàg. 25-39.
- CELORIO, Gema i LÓPEZ DE MUNAIN, Alicia (2007). *Actas III Congreso de Educación para el Desarrollo La Educación Transformadora ante los desafíos de la Globalización*. Bilbao, Hegoa. Disponible a: <https://publicaciones.hegoa.ehu.es/publications/178->
- CELORIO, Juanjo (1995). La Educación para el Desarrollo. *Cuadernos Bakeaz*, nº 9.
- CELORIO, Juanjo (2008). Génesis y actualidad de la Educación para el Desarrollo en el Estado español (1990-2006): Una aproximación desde los congresos estatales de Educación para el Desarrollo. *Cuadernos Internacionales de Tecnología para el Desarrollo Humano*, 7.
- CELORIO, Juanjo (2021). Hacia un horizonte teórico/práctico de la Educación para la Transformación Social, en *Actas del V Congreso de Educación para la Transformación Social: educar en la incertidumbre liberadora*. Bilbao, Hegoa. pàg. 17-26. Disponible a: <https://publicaciones.hegoa.ehu.es/es/publications/550>
- CELORIO, Juanjo; CELORIO, Gema; LÓPEZ DE MUNAIN, Alicia (2012) *Jornadas de Educación para el Desarrollo en la Universidad: Aportaciones al debate*. Bilbao, Hegoa. Disponible a: <https://publicaciones.hegoa.ehu.es/es/publications/288>
- DEL RIO, Amaia; MURILLO, Iris (2021). *Actas del V Congreso de Educación para la Transformación Social: educar en la incertidumbre liberadora*. Bilbao, Hegoa. Disponible a: <https://publicaciones.hegoa.ehu.es/es/publications/550>
- FALS BORDA, Orlando i RODRIGUES BRANDAO, Carlos (1987). *Investigación Participativa*. Montevideo, La Banda Oriental.
- GONZÁLEZ LORCA, Enrique i MÍNGUEZ VALLEJOS, Ramón (2021). *Transformar la educación para cambiar el mundo: I Jornadas nacionales de educación para el desarrollo y objetivos de desarrollo sostenible*. Murcia, Universidad de Murcia. Disponible a: https://digitum.um.es/digitum/bitstream/10201/102901/1/Transformar%20la%20educaci_n%20para%20cambiar%20el%20mundo.%20I%20Jornadas%20Nacionales%20de%20Educaci_n%20para%20el%20Desarrollo%20y%20Objetivos%20de%20Desarrollo%20Sostenible.pdf
- MESA, Manuela (2000). La educación para el desarrollo: entre la caridad y la ciudadanía global, *Papeles*, 70. pàg. 11-26. Disponible a: https://www.fuhem.es/papeles_articulo/educacion-para-el-desarrollo-entre-la-caridad-y-la-ciudadania-global/
- MESA, Manuela i ESCUDERO, José (2011). *Diagnóstico de la Educación para el Desarrollo en España*. Madrid, CEIPAZ. Disponible a: <https://ceipaz.org/wp-content/uploads/2020/06/Diagno%CC%81sticompleto.pdf>
- PINHEIRO, Lía (2021). Movimientos sociales emancipadores, educación crítica y praxis educativo-política: teoría y aprendizajes en los contextos históricos de lucha. *Ac-*

- tas del V Congreso de Educación para la Transformación Social: educar en la incertidumbre liberadora*. Bilbao, Hegoa. pàg. 45-57. Disponible a: <https://publicaciones.hegoa.ehu.eus/es/publications/550>
- RICHARDSON, Robin (1982). Introducing Development Education in Schools, *International Review of Education*, Vol. 28, N° 4.
- RUIZ VARONA, José Manuel i CELORIO, Gema (2012). Una mirada sobre las miradas. Los estudios de diagnóstico en Educación para el Desarrollo. *Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado*, vol. 15, n° 2. pàg.79-88. Disponible a: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=217024418008>
- UNIVERSIDAD DE JAÉN (2022). *La sostenibilidad en la educación como camino de transformación en tiempos críticos Jornadas de Educación para el Desarrollo y los Objetivos de Desarrollo Sostenible*. Disponible a: <https://eventos.ujaen.es/77784/detail/jornadas-de-educacion-para-el-desarrollo-y-los-objetivos-de-desarrollo-sostenible-la-sostenibilidad.html>
- UPNA (2012). *I Jornadas sobre Universidad y Educación para el Desarrollo*. Universidad de Navarra. Disponible a: <http://www.unavarra.es/educacionparadesarrollo>

INSTITUTO
Paulo Freire

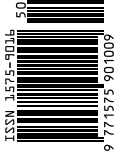
Associació de Persones
Adultes Participants
CPFPAFRANCESCOSCHIMORATA

TAREPA - PV
Taller per a l'Acció Renovadora
de l'Educació Permanent d'Adults

L'ULLAL Edicions

AJUNTAMENT DE
LA POBLA DE FARNALS

100

Cent d'Estellés

1924-2024